

POSOUZENÍ ALTERNATIVY ODSUNU NĚMCŮ Z ČESKOSLOVENSKA PO ROCE 1945 Z HLEDISKA REGIONÁLNÍHO ROZVOJE ČESKÉHO POHRANIČÍ

Tadeusz SIWEK

Abstract: The paper deals with impact of three million of German population in Czech borderland if they would have been allowed to stay there after World War 2. Their number would have declined significantly even without their removal, but their impact to regional development of the Czech borderland today would be positive. Long-term ethnic tensions between Czechs and Germans in the Czech borderland would have had negative consequences.

Key words: Alternative scenarios, Czechia, German minority, removal of Germans

1. Alternativní scénáře ve vědě

Tvorba alternativních scénářů k realitě není jen doménou zábavné literatury. Mohou být užitečné i ve vědě, viz článek „Virtuální prostor v geografii“ (Siwek 2003). Kontrafaktuální analýza jejíž podstatou je konstruování alternativ je ve skutečnosti modelování vývoje systému. Modely, jejichž opodstatnění ve vědě nikdo nezpochybňuje, se sestavují za účelem prognózy, tzn. anticipace budoucnosti. Netvoří v pravém slova smyslu nové poznatky, ale dobře slouží pro poznání dynamiky systémů. Pro lepší vyhodnocení vývoje systému je však také možné modelovat vývojové trajektorie vybraného systému i pro minulost. Získáme tím skvělý srovnávací materiál, který může do jisté míry nahradit jinak neuskutečnitelný společenskovední experiment. Kontrafaktuální analýza je využitelná na prvním místě v politické geografii, ale může se dobře uplatnit i v historické, ekonomické a dokonce i fyzické geografii – viz Mapa potenciální vegetace na Slovensku ve Atlasu Slovenska z roku 1978, která znázorňuje, potenciální vývoj vegetace Slovenska, jak by se na něm vyvíjela, kdyby ho vyklidil člověk (Michalko a kol. 1978).

2. Vysídlení Němců z Československa a jeho alternativa

Na 30. mezinárodním geografickém kongresu v Glasgow v roce 2004 jsem prezentoval analýzu alternativu odsunu 3 milionů Němců¹ z Československa po 2. světové válce – přesněji řečeno z Česka, protože počet Karpatských Němců a německy hovořících Bratislavanů byl oproti Sudetským Němcům zanedbatelný. Příspěvek se soustředil odhad, jak by se vyvíjel počet Němců, kdyby vítězné velmoci na konferenci v Postupimi nerozhodly o jejich vysídlení do Německa.

Sami čeští Němci obvykle ve svých kalkulacích počítají obvykle s růstem svého počtu pokud by jim bylo dovoleno v Československu zůstat. Tento předpoklad však nepotvrzují žádné historické analogie. Nárůst počtu českých Němců po 2. světové válce by byl možný jedině za

1 Přesné vyčíslení vystěhovaných Němců je obtížné z důvodu „divokého odsunu“ a poválečného chaosu, který ztěžuje určení výchozího stavu Němců na konci války v roce 1945. Češi obvykle uvádějí nižší čísla vysídlených Němců (2,6-2,8 mil. – Kučera 1992, obdobně i Staněk 1991), Němci vyšší (3,3 mil. – Bohmann 1959).

Doc. RNDr. Tadeusz Siwek, CSc.

Přirodovědecká fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě, e-mail: Tadeusz.Siwek@osu.cz

předpokladu, že by bylo brzy po válce upraveno jejich postavení jako menšiny v Československu alespoň do podoby, jakou mělo před válkou. A to bylo v době pochopitelných protiněmeckých nálad v celé Evropě prakticky nemožné. Proto je mnohem reálnější hypotéza, že by počet českých Němců postupně klesal i v případě, kdyby nebyli nuceně vystěhováni. Příčiny tohoto poklesu by byly:

- Útěk německých válečných zločinců a aktivních nacistů těsně před koncem války a prvních měsících po ní
- Vysídlení zbývajících německých válečných zločinců a aktivních nacistů v prvních poválečných letech
- Asimilace po celou dobu od konce války dodnes
- Přirozený úbytek po celou dobu od konce války dodnes
- Dobrovolná emigrace zejména v období komunismu

Útěk německých válečných zločinců a aktivních nacistů proběhl ve skutečnosti. S nimi utíkali i Němci, kteří se zalekli tzv. divokého odsunu. Luža např. uvádí, že v roce 1945 se do Německa dostalo mimo řádné transporty organizovaného transferu celkem 373 tis. českých Němců (Luža, 1964, str. 287). Je tedy možno počítat na vrub tohoto faktoru s reálným úbytkem asi 400 tis. českých Němců.

Je téměř jisté, že i kdyby západní velmoci neprosadily odsun, nejaktivnější nacisté a váleční zločinci z řad Sudetských Němců by byli potrestáni. Po odpykání trestu by pak byli i s rodinami pravděpodobně vysídleni. Jejich počet lze jen zhruba odhadnout podle počtu odsouzených kolaborantů, kterých bylo 50 tis., a proto je možno počítat s úbytkem dalších 100 – 200 tis. českých Němců.

Dalším faktorem úbytku Němců by byla asimilace. Diskriminace těch Němců, kteří v Československu zůstali i „útěk“ některých z nich do české národnosti by se určitě opakoval v širším měřítku, pokud by většina Němců ze Sudet nebyla vystěhována. Na základě této analogie můžeme počet asimilovaných Němců v období 1945–1989 odhadnout na cca 200 tis.

Přirozený přírůstek německého obyvatelstva od konce druhé světové války soustavně klesal až se proměnil v přirozený úbytek. To se projevovalo jak ve východním, tak v západním Německu a proto lze s velkou dávkou jistoty tvrdit, že i bez odsunu by se přirozený přírůstek Němců na českém území snižoval a zhruba v 60. letech by se pravděpodobně změnil na přirozený úbytek. Touto cestou se mohl počet německého obyvatelstva v českých zemích snížit za půl století zhruba o dalších 100 tis.

Největší úbytek českých Němců by způsobila nepochybně dlouhodobá emigrace. Když se totiž Československo stalo v roce 1948 komunistickou diktaturou odešlo z něho jen v prvním roce po komunistickém převratu do západní Evropy a Ameriky asi 230 tis. Čechů a Slováků (Vykoukal, Lítora, Tejchman, 2000, 158 str.), kteří se s novým režimem neztotožnili. Lze očekávat, že by to bylo nejméně také 100 tis. sudetských Němců. K nim by se přidávali v době komunistického režimu další – zde je silná analogie s útekem německého obyvatelstva z východního komunistického Německa, která nepřestala ani po sjednocení země. Ostatně i z těch asi 250 tis. Němců, kteří v Československu zůstali po skončení odsunu, se v průběhu dalšího půlstoletí téměř polovina vystěhovala již dobrovolně do Německa. Migracemi by německá menšina v Československu ztratila pravděpodobně dalších 400 – 500 tis. osob.

Kdyby nebyli Němci odsunuti, žilo by jich v dnešní České republice asi 1,5 – 1,8 mil. Česká republika by tedy měla nejméně 12 mil. obyvatel. Němci by v ní měli nepochybně všechna práva příslušející národnostním menšinám a nebyli by jáblkem sváru nacionalisticky orientovaných politických stran v obou zemích. Landsmanšaft by neexistoval.

3. Regionální rozvoj českého pohraničí bez Němců

V nynějším příspěvku bych se rád podrobněji zabýval důsledky odsunu pro regionální rozvoj českého pohraničí a srovnal je s pravděpodobným stavem, ve jakém by se toto území nacházelo, kdyby k odsunu nedošlo. Československo přišlo odsunem o více než 3 miliony svých občanů a to je asi 15 krát více než počet přímých válečných obětí. Pohraniční území bylo po odsunu Němců postupně osidlováno českým a slovenským obyvatelstvem z vnitrozemí, ale mnoho periferních venkovských oblastí dodnes nedosáhlo předválečné hustoty zalidnění. Některé obce i malá městečka odsunem zcela zanikly a důsledky tohoto největšího transferu obyvatelstva na území Československa ve 20. století jsou patrné dodnes.

Nové obyvatelstvo, které přicházelo osídlit toto území, nemělo k tomuto území vztah. Často tam přijeli pouze kvůli německému majetku. Ani ti, kteří se v Sudetech skutečně chtěli usadit, však neměli jistotu, zda se např. v důsledku změny celosvětové politické situace nebudou muset brzy zase stěhovat zpět. Proto velká část nových osídlenců považovala svůj život v pohraničí jako přechodnou etapu a to nepřispívalo k tvoření občanských i ekonomických struktur tohoto území. Sociální charakteristiky hovoří ještě dnes jasnou řečí. Toto území je dodnes nejenom řidčeji zalidněno než před válkou, ale vykazuje i daleko četnější známky sociální patologie než české vnitrozemí. V bývalých Sudetech je v průměru vyšší míra zločinnosti, obyvatelstvo má nižší úroveň vzdělání, je zde nižší míra úspor a v současné době i vyšší nezaměstnanost než ve srovnatelných oblastech ve vnitrozemí.

4. Regionální rozvoj českého pohraničí s Němci

Česká republika by bez odsunu měla asi 12 mil. obyvatel a německá menšina by v ní tvořila asi 12 – 15 % veškerého obyvatelstva. V pohraničí by žilo mnohem více lidí, než tam žije dnes, neexistovaly by opuštěné vesnice a zpustlá pole. Města jako Liberec, Ústí nad Labem, Chomutov a Karlovy Vary by měla podstatně více obyvatel. Liberec by mohl mít s německou populací kolem 150 tis. obyvatel oproti dnešním 90 tis. O něco více obyvatel by měly i Praha, Brno, Plzeň, Olomouc a Ostrava. Dá se totiž očekávat, že Němci by se nestěhovali jen mimo republiku, ale že by se stěhovali i ve vnitrostátním měřítku z venkova a z periferních oblastí do měst. Některé sudetské oblasti by se i bez odsunu vylidnily, zejména o periferní oblasti se slabou ekonomickou infrastrukturou. Je však pravděpodobné, že pokud by v těchto oblastech zůstalo původní německé obyvatelstvo, které mělo ke svému území silný vztah, pokoušelo by se tyto oblasti aktivizovat a nevzdávaly by se tak snadno, jako mnozí z relativně čerstvých osídlenců. Toto území by zřejmě stejně ztrácelo obyvatelstvo, ale tento proces by byl mnohem pomalejší než ve skutečnosti.

Největší pokles počtu německého obyvatelstva i v případě, že by k odsunu nedošlo by se pravděpodobně projevil na česko-německé etnické hranici, tzn. na území vzájemného průniku českého a německého obyvatelstva (viz analogie s česko-polskou etnickou hranicí na Těšínsku a se slovensko-maďarskou etnickou hranicí na jižním Slovensku) a v izolovaných německých enklávách, jako např. německý jazykový ostrov v okolí Jihlavy, kde byly jisté úbytky Němců zaznamenány již v době Rakousko-Uherska a výraznější pak v meziválečném období 1918-1938 (Cornwall, M. 1994). Nejperifernější oblasti českého státu osídlené převážně německým obyvatelstvem by si svůj německý charakter zachovaly i přes předpokládaný celkový úbytek jejich obyvatel. Vzhledem k periferní poloze by nebylo pravděpodobné, že by se tam Češi z vnitrozemí chtěli stěhovat. Byly by to pravděpodobně výběžky českého území: Šluknovský, Frýdlantský, Broumovský, Jesenický a Osoblažský a některé ekonomicky zaostalejší oblasti dál ve vnitrozemí jako např. Doupovsko a Dačicko nebo okolí Žlutic, Tachova, Stříbra, Rýmařova nebo Vítkova.

Pro regionální rozvoj českého pohraničí by neuskutečnění odsunu německého obyvatelstva, nebo omezení jeho rozsahu bylo nepochybně pozitivní. Zůstává však otevřená otázka, zda by početná německá menšina v českém pohraničí znamenala pro toto území přínos i z politického hlediska. Přínosem by byla v případě integrace, obdobně jako např. integrace německy mluvících obyvatel Jižního Tyrolska - Horní Adiže v severní Itálii, a mohla by dnes v podmínkách Evropské unie plnit úlohu spojovacího článku Česka s Německem a Rakouskem. V případě dlouhodobého přetrvávání napětí a česko-německých konfliktů by se však pozitivní důsledky setrvání Němců v českém pohraničí rozplynuly dokonce ve svůj opak. Vedly by ke zhoršení ekonomických charakteristik tohoto území a zatěžovaly by i vztahy se sousedními německy mluvícími státy.

Literatura

- BOHMANN, A. (1959): Das Sudetendeutschtum in Zahlen: Handbuch über den Bestand und die Entwicklung der sudetendeutschen Volksgruppe in den Jahren von 1910 bis 1950. Die kulturellen, soziologischen und wirtschaftlichen Verhältnisse im Spiegel der Statistik. Sudetendeutschenrat, München.
- CORNWALL, M. (1994): The struggle on the Czech-German language border 1880-1940. *English Historical Review* 109, (433) 914-951.
- KUČERA, J. (1992): Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva: Problémy jejich přesného vyčíslení. Federální ministerstvo zahraničních věcí, Praha.
- LUŽA, R. (1964): The Transfer of the Sudeten Germans: A Study of Czech-German Relations 1922-1962. New York University Press, New York.
- MICHALKO, J. a kol. (1978) Potenciálna prirodzená vegetácia. Atlas Slovenskej socialistickej republiky, str. 78-79. Slovenská akadémia vied, Bratislava.
- SIWEK, T. (2003): Virtuální prostor v geografii. *Geografie. Sborník České geografické společnosti*, roč. 108, č. 3, str. 227-233.
- SIWEK, T. (2004): Counterfactual Geography: Phantom of German Minority in Czechia, 30th Congress of International Geographical Union, Glasgow.
- STANĚK, T. (1991): Odsun Němců z Československa 1945-1947. Academia - Naše vojsko, Praha.
- VYKOUKAL, J. - LITERA, B. - TEJCHMAN, M. (2000): Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. Libri, Praha.

EVALUATION OF ALTERNATIVES OF RESETTLEMENT OF GERMANS FROM CZECHOSLOVAKIA AFTER 1945 IN CONTEXT OF REGIONAL DEVELOPMENT OF CZECH BORDERLAND

Summary

The paper deals generally with alternative scenarios in science. Its main idea is that construction of alternative scenarios can have sense in science. The case of resettlement of Germans from Czechia after World War 2 and its alternatives are the topic of this paper. The text starts with a short description of resettlement of three million Germans from the Czech borderland to Germany 1945-1947. Then the characteristics of regional development of Czech borderland without Germans are presented including all positive and negative consequences. An analysis of alternative construction of the resettlement almost all German inhabitants follows. The development of German population in Czech borderland is seen as if the Germans would have been allowed to stay there. The total number of Germans living in the Czech borderland would have declined significantly even without their removal. Estimated number of them would be 1.6 – 1.8 mil nowadays. The most important

reason of the decline of German population after the communists' takeover in Czechoslovakia would have been both legal and illegal emigration to prosperous West Germany. Other reasons would have been assimilation and natural decreasing. The consequences of existence of relatively strong German minority in the Czech borderland today in contrary to reality are dealt with at the end of this paper. Evaluating advantages and disadvantages by comparing counterfactual constructs with reality is not an easy task. Positive consequence of the alternative scenario would be more populated Czech towns and villages and more prosperous country. The negative consequence would be long-term ethnic tensions between Czechs and Germans in the Czech borderland. There is hardly to evaluate what is worse.

Recenzovali: Doc. RNDr. Robert Ištók, PhD.
RNDr. Martin Rosič